

SOSYAL BİR FENOMEN OLARAK DİN*

Yazan: Nils G. HOLM

Çeviren: Abdülkerim BAHADIR**

Abstract

Religion as a Social Phenomenon*

Every systemized religious approach which emerged up to now have been based on a social reality. According to this fact it is impossible to talk about a religion without religious community. Apart from this, every religion has its own ways of statement. These ways of statement put the community together around the common values. In this translation, it has been examined the symbolic structure of the religion, the formation of religious group and its dynamic; leadership and the process of participation in any religious group.

-Sembol Dünyası

Her din sosyal bir bağlamda gerçeklik kazanır. Bireylerden oluşmuş bir cemaat tarafından uygulanmayan bir dinden bahsetmemiz, neredeyse mümkün değildir. Dinin tanımlanmasında dikkatle belirlenen bir husus olarak bireysel dinî düşünceler, başkaları tarafından paylaşılmadıkça din olarak kabul edilmez. Bu nedenle dinî araştırmada toplumsal öğeyi dikkate almak, son derece önemlidir. Tek kelimeyle sosyal birliğin, grubun ya da birlikteliği ifade eden her şeyin birey üzerinde nasıl bir etki yarattığını görmek zorundayız. Bu ilgi,

---

* Bu çeviri, yazara ait *Einführung in die Religionspsychologie (Din Psikolojisine Giriş)*, Utb Reinhardt Verlag, Göttingen 1988 eserin 19-36 sayfalarının çevirisidir. (Çeviride birebir tercüme yerine mümkün olduğunca anlaşılabilirlik amaçlanmıştır.)

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

aralarında keskin sınırlar çizilemeyeceği için Din Psikolojisi ile Din Sosyolojisi arasında önemli bir ortaklığı ifade etmektedir. Buna karşılık her iki bilim dalının araştırma alanları farklıdır: Din Psikolojisi'nin temel ilgisi, birey üzerine yoğunlaşırken Din Sosyolojisi'nin temel ilgisi, bütün grubun üzerine ve onun ekonomi, politika, sosyal gruplara aitlik, şehirleşme, sekülerleşme vb. gibi diğer sosyal faktörlerle ilişkisi üzerinde yoğunlaşır.

İskandinav Din Psikolojisi yaklaşımında sosyal öge, büyük bir rol oynar. Sundén'in konu ile ilgili Öğrenme Psikolojisi'ne ait yönleri ön plana çıkarması, bu bağlamda önemli ölçüde etkili olmuştur: Bireyin içselleştirdiği şey, Sundén'e göre esasen sosyal birliktelikten doğar. Dindarlığı anlayabilmek ve açıklayabilmek için önce kendine, araştırılacak mevcut konuların sosyal anlamda içselleştirilip içselleştirilmediğini sormak gerekir. Sundén'in rol teorisini ve dindarlık anlayışını, daha sonra, tecrübelerin ayrıntılı olarak ele alındığı bir çerçevede tanıyacağız.

Dinî hayat, kendini üç temel ifade şeklinde ya da duruma göre üç boyutta ortaya koyar: Dinî düşünce ve kanaatler (dogmalar), dinî tutum ve davranışlar ile dinî tecrübeler. Bunların her birinde toplumsal esas belirleyicidir. İnanç tasavvurları (düşünceler, kanaatler) alanında din, insan hayatının anlamını ve amacını açıklayan bir sistem olarak hizmet verir. Dinin bu görünüşü, **Peter Berger** ile **Thomas Luckmann** gibi bilim adamlarınca dile getirilmiştir. Onlara göre din, kendine özel anlam kazandırıcı kavramları, sembolleri ve törenleri bulunan bir semboller dünyasıdır (symbolik universe). Bu anlam kazandırıcı sisteme uygun düşen sosyal temeli, "**makul yapı**" (**Plausibilitätstruktur**) kavramıyla tanımlarlar. Büyüklüğünden bağımsız olarak her dinî grup, böyle bir sisteme sahiptir ve yeni üyelerin bu sisteme katılmalarını, bir öğrenme süreci aracılığıyla sağlar. Bunun yanında birey, belirli olayların, davranış tarzlarının ve tecrübelerin nasıl anlamlandırılabilceğini ya da nasıl anlamlandırılması gerektiğini öğrenebileceği bir **sosyalizasyon sürecinden** geçer.

Anlamlandırıcı bir sistem olarak din, anlaşılması zor olaylara bir anlam ve yorum katar ya da onların birey için en azından kabul edilebilir bir tarzda algılanmasını sağlar. Din, her şeyden önce insan hayatında özel önem arz eden doğum, evlenme, ergenlik törenleri*, hastalık, felaket, talihsizlik ve ölüm gibi

*Doğrulama, gerçekleştirme, onaylama, tasdik etme vb. gibi anlamalara gelen Konfirmasyon, terim olarak, imanın güçlenmesi ve bir Hıristiyanın Hıristiyanlığının sorumluluğunun bilincinde olması demektir. Hıristiyan İlahiyatına göre, çocukluk döneminde gerçekleştirilen "Vaftiz Ayini"nin pekiştirilmesini ifade eden bir tören olarak Konfirmasyon, daha önce vaftiz edilmiş ve Hıristiyanlığı kabul ettiğini kilise cemaati huzurunda ilan etmiş bulunan bir ergenin, imanının her şe-

olaylarla ilgilenir. Her din, insan hayatında belirleyici olan bu tür olayları çözümlenmeye çalışır. Bu noktadaki geçişlerde, anlam taşıyan mitler ve törenler hazır tutulur (**Rites de passage**).

Ancak, sosyal bir fenomen olarak din, insanlara sadece anlamlandırıcı bir düşünce sistemi takdim etmekle yetinmez. Bunun yanında o, davranışlara yönelik **sosyal roller** de kazandırır. Her toplum, örneğin bir çocuk olarak, ana-baba olarak, bir öğretmen ya da bir öğrenci olarak nasıl bir tutuma sahip olunması gerektiği veya sevinçli, üzgün, günahkar ya da kurtulmuş biri olarak nasıl davranması gerektiği hususunda birey için, belirli bir süreklilik arz eden çok sayıda davranış modelleri geliştirir. Büyüyüp yetişirken bu davranış modellerini ve rolleri, bir öğrenme süreci aracılığıyla kendimize mal ederiz. Aslında bunları diğer insanların hareketlerinde görürüz. Ancak aynı rolü oynama zamanı geldiğinde, söz konusu davranış ve roller, bizim için birer model oluverir. Böyle bir rol oynamayı üstlendiğimizde, (teknik anlamda) onu çoğu zaman kendiliğinden ve samimiyetle uygulamaya koyarız. O halde biz bir rolü, başka rollerden bağımsız, sadece kendine biçilen rolün bilincinde olarak tiyatro sahnesinde sergilendiği tarzda oynamayız.

Bir rolün toplumsal birliktelikten soyutlanmış olması, çok enderdir. Aksine, roller çeşitli karşıt roller ile uyumlu bir bağlamda gelişir. Öğretmen-öğrenci, din adamı-talebe, lider-tebaa vb. ilişkilerde görüldüğü gibi öne sürülmüş rol modelleri doğrultusunda hareket ettiğimiz zaman, davranışımız muhatabın yaptıkları ve söyledikleri tarafından sürekli olarak kontrol edilir. Böylece bizzat kendimizi bir rol sistemi (meşruiyet) içerisinde bulmuş oluruz. Netice olarak biz, rollerimiz konusunda emin oluruz ve yaşadığımız toplumda evimizdeymiş gibi kendimizi rahat hissederiz. Bir dinî grup içerisinde kendimizi rahat hissetmeye başladığımız zaman, yani dinî bir sosyalizasyonda, bunun aynısı ortaya çıkar. O halde sosyal bir fenomen olarak din, -basit bir tabirle- anlam kazandırıcı bir inanç sistemi ve meşrulaştırıcı bir rol sistemidir. Dinî bir cemaate intibak ettiğimiz zaman, kendimize mal ederek içtenlikle uygulamaya koyduğumuz bir takım açıklama modelleri ve davranış örnekleri elde ederiz. Başka bir ifade ile biz, inanç içeriğini (itiraf, ikrar) ve dinî törenleri (kulluk hayatı, ibadet) içselleştiririz. Bütün bunlar, kişilik yapımızda farklı tecrübeler de yol açar. Neticede, şayet

---

ye rağmen bilinçli olarak devam ettiğini teyid edişini ve bu teyidin papaz tarafından onaylanmasını uygulamalı olarak gösterir. Geniş bilgi için bkz. FİŞHER, Mary Pat-LUYSTER Robert; *Living Religions An Encyclopedia of The World's Faith*, New York 1990, s. 256; AYDIN Mehmet; *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 73; ERBAŞ, Ali; *Hristiyan Ayinleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 181; ATASAGUN, Galip; *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dinî Semboller*, Konya 2001, s. 155 (Çev.)

bu süreç problemsiz yürüyorsa, bir bütünlük (kenetlenme) ve bir **kimlik** hissederiz.

Gerçekte toplumsal birlik, sürekli olarak inanç yapısını ve rol modellerini tehlikeye düşürebilecek bir takım bozucu etkenlerin tehdidi altındadır. Bu bozucu etkenler, dış çevreden karşımıza çıkabilir ya da kendi kişilik yapımızda kaynak bulabilir ve dolayısıyla inanç çatışmalarına yol açabilir. Aslında bu durum normaldir ve çok kültürlü bir toplumda doğal görülmelidir. Genellikle toplumsal gruplar, bozucu ve kötü olanın etkilerini bertaraf etmek için belirli mekanizmalar geliştirir. Dinlerin muhtevastındaki günah tecrübesi, affetme, kurban ve dışarıya yönelik çeşitli aktiviteler (görevi yerine getirme çabası, gerektiğinde savaşma), bu tarz mekanizmalar olarak hizmet görür. Böylece dinî grup kendi bütünlüğünü güçlendirebilir ve iyileştirebilir. Bireysel iyileşmeyi biz, tedavi (Therapie) kavramıyla tanımlarken; dinî çerçevede kendine ruhsal problemleri konu etmeyi ruhsal rehberlik/danışmanlık (Seelsorge) kavramıyla tanımlarız.

Her büyük toplum ve din, kendi içerisinde birbirine karşı oldukça saldırgan olabilen çeşitli öğeleri (**alt yapılar**) barındıran müdahaleci bir sembol dünyası oluşturur. Alışlagelmiş olarak insan, içinde yetiştiği ve psişik istikrar kazandığı gruba ya da sembol dünyasına bağlı olarak yaşar. Böyle olmakla birlikte, bazen inanç yapısında ve davranış modelinde bir takım değişiklikler gündeme gelebilmektedir. Duruma göre uzun ya da kısa bir zaman diliminde gerçekleşebilen bu değişim süreci, grup içinden ya da psişik bir bütünlük olarak bireyden kaynaklanan çok çeşitli faktörlere bağlı olabilir. Bir sembol dünyasından ya da alt yapıdan diğerine geçişi Berger ve Luckmann, **değişim** (Alternation) kavramıyla tanımlarlar. Din Psikolojisi'nde çoğu zaman bu kavram, temelde inanç yapısının ya da davranış modelinin değişmesi anlamına gelen **hidayet** (Bekehrung) olgusuna karşılık gelmektedir. Aslında bu kavram, başka anlamlara da gelir: Belirli Hıristiyan çevrelerinde bu kavramla, (çoğu zaman tecrübeye dayalı) çocukluk döneminden beri içselleştirilen inanç yapısının bilinçli kabulünü ifade eden **karar** (Entscheidung) kavramı kastedilir. Burada fikrin değişmesi değil, çocuk olarak içselleştirilenin tercih edilerek onaylanması söz konusudur. Buna karşılık hidayet olayı, çoğu zaman homojen bir dinî inanç yapısına yönelik yavaşça gelişen olgunlaşma sürecini de ifade eder. William James'e dayanarak Hans Åkerberg hidayet kavramını, bu tarzda kullanır.

Yukarıda dile getirilen bakış açısı ("sembolik enteraksiyonizm"), Sundén'in öne sürdüğü rol teorisi ile iyi bir uyum arz ettiği için son zamanlarda

İskandinav Din Psikolojisi anlayışında önemli bir rol oynamaktadır. Ben de, “Pantkot Hareketi” (Pfungstbewegung)* ile ilgili araştırmamda ve bu araştırma sırasında ortaya çıkan tecrübe yapılarında bu bakış açısından faydalandım: Manevi tekamülünü tamamlamış bir Pantkot olmanın yolu, çeşitli tecrübe aşamalarından geçer. Birinci aşama, genellikle kişisel hidayetini ortaya çıktığı aşamadır (ikinci ve üçüncü kuşaklarda bu aşama, karar aşamasıdır). Bu aşamada cemaatin yaklaşımı kabul edilir; önemli değerler ve dinî roller hızlıca içselleştirilir. Su ve ruh vaftizini kabul, bu aşamaya aittir. Su vaftizi, Baptistler’de görüldüğü gibi, suya daldırmakla gerçekleşir ve cemaate dahil olduğunu gösteren inanç esasını ifade eder. Bu aşamada ayrıca, zengin ve coşkulu bir dinî hayat için bir “Ruhsal Vaftiz”in (geistestaufe)** gerekli olduğu öğrenilir. Ancak, ruhsal vaftiz çoğu zaman vecd tecrübesinde görülen “Dil-ucu Konuşması” (Gossolalie)*** gibi tanrısal bir lütf gerektirdiği için, otomatik olarak gerçekleşmez. Bununla birlikte dinî grup, bu önemli tecrübeyi yaşamaları noktasında bireylere yardımcı olabilecek teşvik edici çeşitli mekanizmalara sahiptir (İbadet, şefaath, el ile kutsama vb.). İnsanların çoğu, özellikle Pantkotlar’ın büyük bir kısmı, erken ya da geç yaşlarda sözü edilen ruhsal vaftizi gerçekleştirememektedirler. Bu tecrübe üzerinde ileride daha genişçe duracağım.

Grubun Oluşumu ve Fonksiyonu

Her toplum, çok sayıda gruptan oluşur. Bir grup, ortak normlara bağlı ve bunlara uygun bir rol paylaşımına sahip iki ya da daha fazla bireyden oluşur. Normlar, grup adına ortak bir değer düzenlemesi ifade eden ve grubun rolünü üstlenen bireyler ile ilgili ayrıntıları (talepler) dile getiren davranış prensipleridir. Roller, belirli bir grup içerisinde hüküm süren tipik davranış modelleridir.

Gruplar, çeşitli tipler halinde kendini gösterir. Çok yaygın olan gruplamaya giriş, Birincil Grup (Primär) ile İkincil Grup (Sekundär) tiplemesidir. Bir birincil gruba birey, doğumuyla birlikte dahil olur. Aile, en alışlagelmiş

***Pantkotizm:** Hıristiyan dinî hayatında, kutsal ruha ulaşmayı en yüce nokta olarak gören vecd tecrübesine dayalı dinî bir akım. Geniş bilgi için bkz. www.pfungstbewegung.de; www.gclev.de/pfungsbewegung.html (Çev.)

****Ruhsal Vaftiz (Geistestaufe):** Pantkot Hareketi’nde ikinci doğuşu ya da ikinci ihtidayı ifade eden bir süreç. Ruhsal vaftizde Ruhü’l Kuds’un irade dışı olarak insanın ruhuna inişi ve ruhu arındırması söz konusudur. Geniş bilgi için bkz. www.webcom.com/fcgm/erl_01.html; www.come2god.de/schumachergeistestaufe.htm (Çev.)

*** **Dil-ucu Konuşması (Gossolalie):** Ruhsal vaftizin bir işareti olarak vecd halinde dile dökülen anlaşılmaz bir konuşma tarzı. Geniş bilgi için bkz. www.geocities.com/padna_budu/islam_geschichte-546.htm; www.sungaya.de/schwarz/allmende/glossolalie.htm (Çev.)

birincil gruptur. İkincil bir gruba, daha sonraki çağlarda, çoğu zaman birçok grup arasında seçim yaparak dahil olunur. Bazen, bireyin psikik gelişimi için büyük bir önem arz eden birincil grup, ikincil gruplar (arkadaş çevresi, klikler vb.) karşısında arka plana atılır.

İmkan dahilinde başka bir sınıflama, **Gayri Resmî/Rastlantısal Grup (İnformell)** ile **Resmî Grup (formell)** sınıflamasıdır. Resmî gruplar, birileri tarafından kurallara uygun olarak oluşturulurken; rastlantısal gruplar, kendiliğinden oluşur.

Diğer bir grup sınıflaması, **Üyeli Grup (membership-group)-Referans Grup (reference-group)** sınıflamasıdır: Referans grup, idealize edilen ya da mesafeli yaklaşılan bir grup hüviyeti taşırken; üyeli grup, ait olunan büyük bir grup hüviyeti taşır. İdealize edilen referans gruplar, özellikle gençler için büyük bir anlam taşır (örneğin pop grupları). Dinî alanda da çoğu zaman referans gruplara rastlanır. Low-Church düzenlemeleri çerçevesinde ABD’de; bağımsız kilise anlayışı çerçevesinde ise, İskandinav ülkelerinde ideal bir dindarlığa yönelik arayışlar, küçümsenemez bir boyuttadır.

“İç Grup” (in-group), biz duygusunun güçlü olduğu bir grup tipidir. Böyle bir grupta birey kendini, evindeymiş gibi rahat hisseder. Bu grubun karşıtı, **“Dış Grup” (out-group)**’dur. Bu çeşit bir grupta, mesafeli davranış söz konusudur: Biz kurtulmuşlar burada, o kurtulmamışlar orada; biz Hıristiyanlar burada, o inançsızlar orada vb. gibi ayırımçı anlayışlar, böyle bir grubun yansımalarıdır. Dinî çevreler için, kötünün etkinlik ortamı olarak kabul edilerek mesafe konulan bu tarz belirgin dış-gruplar tipiktir. Bu tarz gruplara örnek olarak komünistler, teröristler, inançsızlar; ayrıca seksüel açıdan farklılık gösteren gruplar verilebilir. Böyle çevrelerin temsilcileri çoğu zaman otoriter ve katı bir yapıya sahiptir.

Çeşitli gruplar arasındaki ilişkinin asla kötü olmak zorunda olmadığı, burada önemle vurgulanmalıdır. Çoğunlukla gruplar, büyük bir bütün içerisinde hiyerarşik bir düzen şekli oluştururlar. Bu çerçevede olmak üzere, Hıristiyan kiliselerine bağlı birbirini karşılıklı destekleyen ve bir bütünlük oluşturan çok sayıda cemaat, dernek ve halkalar bulunmaktadır. Ancak, bildiğimiz gibi, bu noktada bazen yıkıcı, bazen de yapıcı bir takım çatışmalar da ortaya çıkabilmektedir.

Bir grup içerisinde benimsenen roller, tam olarak aynı değerde değildir, aksine bunlar, çoğu zaman belirli bir güce ve etkiye dayalı aşamalı (hiyerarşik) bir yapılanma arz ederler. Bu nitelik, rolün **sosyal pozisyonu** olarak tanımlanır. Grup içerisinde liderler (piskoposlar, papazlar, rahipler vs.), doğal olarak en

yüksek pozisyona sahip iken; en geri plandaki üyeler, en düşük pozisyona sahiptir. Kendini günah keçisi rolünde gören belirli gruplar da vardır. Buna göre, gruptan biri ya da pek çoğu her zaman alçak gönüllü ya da cezayı üzerine alacak bir tavır sergiler. Aynı kişiler, her zaman birbirinden farklı gruplarda benzer pozisyonlara ait rolleri, açık olarak üstlenmeye yönelirler. Buradan, bazılarının lider olmayı; bazılarının ise, sürü olmayı daha kolay buldukları anlamı çıkarılabilir.

En genel anlamıyla, sürekliliği olan her grubun, belirli bir **hedefi** vardır. Bu hedef, salt fikirsel planda olabileceği gibi, ulaşılabilirlik imkanı hesaba katılmamış da olabilir. Hıristiyan inancı çerçevesindeki hareketlerin, özellikle de bazı uyanış hareketlerinin zaman zaman bütün dünyayı Hıristiyanlaştırma arzuları, bu tarz ideal hedeflerdendir. Başka hedefler daha gerçekçidir ve bunlara, duruma göre hızla ulaşılmaya çalışılmalıdır. Yıllık gelirden birkaç yüzdelik yükselme ya da iş alanlarında akla yatkın bir genişleme, gerçekçi hedefler olarak görülebilir.

Grup hayatının en önemli görünüşlerinden biri, **Grup Baskısı (Gruppendruck)**'dir: Çoğunluğun ya da liderin davranışlarını ve örnek yönlerini, genellikle hiç farkında olmadan kabul etmeye yönelik bir eğilim söz konusudur. Gruba yeni katılan ya da henüz yetkin olmayan biri, ne kadar çabuk grup normlarına uymaya veya en azından bunları kabul etmeye çalıştığını belki de hiç fark etmez. Büyük bir otoriteye sahip güçlü liderler, çok hızlı bir şekilde bireylerde ortak hazır bulunuşluğa; değer sistemlerinde ve davranış tarzlarında da benzerliğe yol açabilirler. Böylece **otorite**, çoğu zaman **ödülleri** (örneğin, hayır dua ile) bazen de **cezai müeyyidelerle** (bedensel cezalar, izolasyon, kefarete, sevgi yoksunluğu vb.) olmak üzere, çeşitli vasıtalar aracılığıyla bireyleri kontrol altında tutar.

Bir toplumda grup baskısının şiddeti, grup liderinin gücüne ve grubun kendi yapısına bağlıdır. Eğer grup toplumla iyi bir şekilde bütünleşmiş ise, üyeler üzerindeki grup baskısı, neredeyse hissedilemeyecek kadar hafif olur. Bundan sonra artık, çok basit bir şekilde normal şartlarda algılanmayan sosyal psikolojik mekanizmalar devreye girer. Buna karşılık bir grup, toplumun süregelen kanunları ve değer sistemi ile çatışmaya girerse, mevcut disiplin mümkün olduğunca katı kurallarla aracılığıyla korunacaktır. Bu tür radikal dinî gruplar, günümüzde henüz mevcuttur. 70'li yılların sonlarında Tom Jones liderliğindeki Guyana hareketi, çok meşhur olmuştu: Bu grup üyeleri, topluca intihar etmişlerdi.

Bağlı buldukları gruba uyum sağlamak istemeyenler, ya grubun normlarını değiştirmeye çalışmak; ya grubun anlayışından uzaklaşmak ya da grubu tamamen terk etmek zorundadırlar. Çeşitli gruplarda, grubun anlayışından uzaklaşanlara ya da farklı düşünenlere karşı tolerans hızla zayıflar. Başka bir ifade ile normlar, gruptan gruba değişebilen büyük bir etkinlik alanı oluşturur. Toleransı zayıf bir grubu, katı olarak tanımlarız. Dinlerde böyle gruplar, tamamıyla alışılmamış değildir. Bütün insanlığı ilgilendirdiği düşüncesinden hareketle büyük bir tanrısal görevi yerine getirmesi gerektiği kanaati taşıyan kimse, bunun dışında kendisinde güç kullanma yetkisi gördüğü zaman, hızla katı nitelikler gelişir. Farklı düşünen birinin içine düşebileceği çatışmalar, Leon Festinger'e ait tanınmış bir teoriye göre Zihinsel Uyumsuzluk kavramıyla tanımlanır. Uzun süre bir uyumsuzluğa katlanmak, oldukça zordur. Böyle bir durum er ya da geç, örneğin farklı bir dinî bağa sahip eşlerde, taraflardan her hangi birine yönelik bir çözüme ulaştırır.

Grup bünyesinde yüksek sosyal pozisyonlu roller, yüksek bir statüye sahiptir ve bunlara sahip bireyler, büyük bir prestij yaşarlar. Yüksek statülü rolleri abartma, düşük statülü rolleri ise, küçümse tarzında bir eğilim vardır. Rollerin yüksek statü ile sürekliliğini sağlamak için, mevcut grupta onların değerini toparlayan ve dile getiren farklı statü sembolleriyle donatılmasına özen gösterilir.

Liderlik

Liderlik, grubun en önemli öğelerinden biridir ve çeşitli görünüşler sergileyebilmektedir. Liderler, kabaca üç kategoriye ayrılmaktadır:

1. Otoriterler, 2. Umursamaz tipler, 3. Grubun ortak ilgilerini ve hedeflerini uygun düzenlemelerle gerçekleştirmek isteyenler. Otoriter liderler, grup üyelerinin kişisel ilgilerini gereğince dikkate almaksızın güç ve baskı uygularlar. Bu nedenle cezalandırma imkanından yoksun kaldıkları zaman, sahip oldukları güveni ve liderlik konumunu kolayca kaybederler. Devlet kilise sisteminde Katolik rahipler sınıfı, özellikle geçmişte bu tarz bir liderlik ortaya koymaya çalışmıştı.

Buna karşılık, gelişmelere kayıtsızlıkla yaklaşan umursamaz liderler, muhtemelen gereğinden fazla yumuşak başlıdırlar. Bu özellikleri nedeniyle onlar, güçlü ve iradeli bir liderden mahrum kaldıkları için grup üyeleri arasında doğan hoşnutsuzlukla kısa zamanda yüz yüze gelirler. Kendi içinde çelişkili haber ve mesajlar, böyle bir karaktere sahip liderlerden doğar. Çok kutuplu bir toplumda kilise liderleri, böyle bir duruma düşebilirler.

Üçüncü kategoride yer alan liderler, rehberlikleriyle eş zamanlı olarak grup üyelerinin birlikte tayin ettikleri hedefleri göz önünde bulundururlar ve onların ilgileri doğrultusunda hareket etmeye çalışırlar. Grup lideri ile grup üyeleri arasında iyi bir iletişimin varlığı, her grup için son derece önemlidir. Grubun verimli çalışabilmesi noktasında, liderlik ve geri kalanlar arasındaki Geri Besleme Mekanizmaları (**feedback**) zorunluluk arz eder.

Yukarıda yer verilen lider tiplerinin dışında **etkileyici (expresiv)** ve **yararcı (instrumentell)** tarzında başka bir tiplene de yapılabilir. Etkileyici liderler, kendilerini duygusal, hissî bağlantılarla ifade etmeye yoğunlaştırırlar. Buna karşılık yararcı liderler, gruplarını dışarıya doğru yönlendirerek görevlerini uzmanlık ve akılcılıkla donatırlar. Bizim toplumumuzda aile, çoğu zaman bu iki tipe uygun yapılanmaktadır: Anne çoğu zaman etkileyici; baba ise çoğu zaman yararcı bir rehberlik uygular.

Daha büyük bir grupta liderlik, genellikle herhangi bir yönetime uygun olarak biçimlendirilmiştir. Başında bir yöneticinin bulunduğu bir yönetim kurulu, sekreteryaya, mali sorumlu vb. gibi çok yönlü oluşumlara sahip organizasyonlar, günümüzde yaygın olan yönetim biçimidir. Başkan, idareci olarak çalışır: Görevi, bir bütün olarak grubun ortaya koyduğu planları yürütmektir. Üyelerin düşünceleri, üye toplantılarında ifade imkanı bulur. Bir grup ne kadar yazılı prosedür kurallarına sahipse, o ölçüde biçimlendirilmiş olduğu söylenir. Günümüz bürokratik toplumunda, birbirinden farklı dinî uyanış hareketleri de, kendilerini yürürlükteki organizasyon modellerine uyarlamaya yönelmektedir. Günümüzde yaşayan ortak ilgilere dayalı bir grubun (uyanış hareketi, misyon birliği ya da gençlik derneği vs.) formüle edilmiş kurallara bağlı olmadan çalışabilmesi, oldukça zordur.

Önemli bir nokta da, bir grupta ortaya çıkan çatışmalar karşısında nasıl bir tavır sergilendiğidir. Sorunlar grup içerisinden kaynaklanabileceği gibi, grup dışından kişilerle kurulan ilişkiler sonucunda da ortaya çıkabilir. Biçimlenmiş gruplar, çatışmalarla mücadele konusunda çoğu zaman belirlenmiş kurallara sahiptir. Üye toplantılarında çoğunluğun onayıyla alınan kararlar daha fazladır. Bu toplantılarda azınlıkta kalanlardan, çoğunluğa boyun eğmeleri beklenir. Burada eğer güçlü bir kurala işaret edilmişse, o zaman **akılcı-yasal (rational-legal)** bir otoriterlik söz konusudur. Buna karşılık bir grupta halka mal olmuş alışkanlıklar temellendirilmişse bu, **geleneksel (traditionelle)** otoriterlik olarak tanımlanır. Eğer güçlü etkilere sahip bir lider, kişisel yeteneği eşliğinde liderliğini sürdürürse, o zaman **karizmatik (charismatische)** bir otoriterlik söz konusudur. Biçimlenmemiş gruplar, diğerlerine oranla liderin kişisel nitelikleri-

ne daha bağımlıdır. Böylece bir kült (tapınma olayı) ya da bir uyanma hareketi, çoğunlukla bir ya da birkaç güçlü kişilik aracılığıyla çıkış yolunu bulur. Otoriteyle ilgili bu giriş, 20. yy'ın başlarında Max Weber'in Din Sosyolojisi ile ilgili mülahazalarına dayanmaktadır.

Küçük grupların nispeten kolay ve serbestçe çalışabilmesine karşın büyük gruplar, genellikle güçlü bir liderliğe ihtiyaç duyar. Buradan hareketle – istisnaları bir tarafa bırakırsak- küçük gruplarda daha fazla ilgilinin ön plana çıkmasına karşılık, büyük gruplarda daha az insanın söz sahibi olduğu söylenebilir. Üyeler arasında ciddi bir eşitlik garantileyebilmek için, grubun küçük olması, yaklaşık on bireyden fazla olmaması gerekir. Grup büyüdükçe çalışma biçimi de hemen değişir ve sürekliliğin korunması için daha fazla düzenlemele- re ihtiyaç duyulur. Bu durumda bir kişi yada birkaç kişi, liderliği üstlenir. Pro- testan-Luteryan Kilisesi ya da Roma-Katolik Kilisesi gibi çok büyük gruplarda, elbette güçlü bir sosyal duygu hakimdir. Ancak bireylerden çok azı, başkalarını etkileme imkanına sahip olduğuna dair bir izlenime sahiptir. Gruplaşma bura- da, kendisine saygı duyulan bir çeşit ideal gruba yol açabilir. Buna karşılık top- lumsallık, örneğin bir uyanma hareketinde, cemaatte, birliktelikte, bir tarikatta ya da başka ortaklıklarda olmak üzere büyük kilisenin bünyesinde daha küçük bir grupta yaşanmış olur.

Finlandiya'da yaşayan İsveçli'ler üzerinde gerçekleştirdiğim Pantkot Ha- reketi (Pfingstbewegung) ile ilgili araştırmamda hareketin rehberliğini, yukarı- da dile getirilen kategoriler açısından inceledim. Pantkot Hareketi, İsveç'te 50 yıl kadar büyük bir karizmatik lider olan Lewi Pethrus önderliğinde sürmüştür. Onun etkisi, sadece İsveç'te değil, en azından tüm İskandinav ülkelerinde yön- lendirici olmuştur. Ancak böyle büyük bir lider, doğal olarak tek tek cemaatler- deki ince yapılara müdahale edemez. Buralarda vaizler ve eski üyeler, cemaat- ten gelen ve ideoloji aracılığıyla kazanmış oldukları yetki gücünü uygulamaya koymalıdır. Netice, ruhanî lidere otorite; diğerlerine ise, kişisel rehberlik sağ- layan salt zahîr İncilcilik (Fundamentalizm) kombinasyonundan ibarettir. Yak- laşık on yıldan beri hafif geleneksel bir otorite düşüncesi gelişmektedir: “Bunu her zaman şöyle şöyle yaptık bu cemaatte.” Cemaatlerin dernekler kanununun yönetmeliklerine uymakla yükümlü tescilli dernekler olması gerektiği için, akılcı- yasal otoriteden tamamen bağımsız olunamaz. Gelişmeler, dernekler kanununa uygun oluşturulan yönetim kurulu üyelerinin, aynı zamanda kilise ileri gelenle- rinden olduğu ve böylece cemaat içerisinde ruhanî bir otoriteye de sahip bu- ldukları şeklinde sonuçlanmıştır. Güç yapısı ile ilgili analizlerim, J.A. Beckford tarafından 1975'te ortaya atılan teorinin ileri kollarını izlemektedir.

Bir Gruba Bağlanma

Bir gruba dahil olma, pek çok toplumsal ve bireysel faktöre bağlı olarak değişebilen birbirinden farklı şekil ve biçimlerde gerçekleşir. Bu faktörlerin önemlilerinden bir kısmı, grubun oluşumunda ve aktivitesinde gündeme gelmektedir.

Kaba bir deyişle dinî teşkilatlanmalarda, **kiliseler ve mezhepler (Kirchen und Sekten)**, farklılık arz eder. Hıristiyan anlayışında birey, bir kilisenin bünyesinde doğar. O, evrensel ve dünya halklarının büyük bir bölümünü kapsar. Buna karşılık mezhepler, kendilerini belirli taleplerle ifade eden değerlere sahip gruplardan ibarettir. Bir mezhep bünyesinde doğulmaz, aksine kişisel kanaate göre bir tarikata bağlanılır. Bundan başka mezhepler, çoğu zaman kendi dışındakilere karşı, açık bir sınırlamanın varlığı noktasında hassas davranırlar. Bu nedenle mezhep üyelerine çoğu zaman yüksek ahlakî talepler yöneltilir. Mezhepler genellikle, en azından kuruluşlarının ilk aşamasında, karizmatik şahsiyetlerin öncülüğünde gelişir.

Kilise-Mezhep tipolojisi, **Max Weber**'in 20. yy'ın başlarında gerçekleştirdiği araştırmalara dayanır. Sonraki yıllarda çeşitli araştırmacılar dinî hareketlerin tipolojisi üzerinde çalışmaya devam ettiler ve bu sınıflamaya birçok kategori daha eklediler. Böylece bugün biz, evrensel kilisenin bünyesindeki alt dinî oluşumlardan (denomination) ve mezheplerden, gevşek ve esnek gruplaşmalara (tapma, tapınma) kadar kocaman bir tayf ile karşı karşıyayız. Denominasyonlar, birçok dinî organizasyonun bir arada yaşadığı çok kültürlü toplumlarda, kilise ile mezhepler arasında yer alan ara formlardır. Bunlar, toplumun değer sistemini yüceltir, ona karşı mesafe koymaktan kaçınır. Metodizm ile Baptizm, tipik denominasyonlardır. Genel bir bakış açısıyla dinî organizasyonların ortaya çıkışı, gelişmesi ve geçerliliğini kaybetmesi ile ilgili araştırmalar, Din Sosyolojisinin alanına girer. Burada ilginç olan soru, psikolojik yanıyla birlikte bir organizasyonun üyesi nasıl olunduğudur. Bununla birlikte bu noktada asıl ilginç olan, doğal olarak mezhebin tipidir.

1970'li yıllarda Avrupa, yeni dinî hareketler dalgasıyla dolup taşı. Bunlardan pek çoğu, ya Hint kaynaklıydı ya da daha başka yabancı kültürlerde kaynak buluyordu. Tipolojik bir bakış açısıyla bunların büyük bir kısmı, mezhep idi. Buna karşılık diğerleri ise, en doğrusu kult kavramıyla ifade edilebilen, daha gevşek ruhanî topluluklardan ibaretti. Araştırmalar, bu yeni hareketlere karşı büyük bir ilginin uyanmasına yol açtı. Her şeyden önce, yeni üyelere yönelik propagandanın türü ilgi çekiyordu. Bu arada, konu ile ilgili ortaya konmuş bir

kaç araştırma mevcuttur. Çoğu zaman, oldukça özel yaklaşımlarla ilgileniliyordu ve bu çerçevede yoğun ikna çalışmalarından beyin yıkamaya kadar varan değişik metotlara yönelik paralellikler tespit edilmiştir.

Yeni hareketlerin oluşumuyla ilgili teoriler ile üyelerin bunlara katılımı, çeşitli tarzlarda ayırma imkan verir. Daha eski bir takım teoriler, çoğunlukla mahrumiyet teorileri (Deprivationstheorien) olarak tanımlanır. Bu tarz teorilerde, bireyin kendini bir şekilde zarara uğramış ya da **mahrum bırakılmış** hissettiği fikrinden hareket edilir. Bu durum, birbirinden farklı alanlarda imkan dahilindedir. Ekonomik, sosyal, etik, fizyolojik ve psikik mahrumiyet, bu olgunun çeşitli biçimleridir. Bu tipolojiyi kullanan **Ch. Y. Glock** ve **R. Stark**, mezhep benzeri organizasyonların oluşumunda ekonomik, fizyolojik ve etik mahrumiyetlerin izini sürmüşlerdir. Diğer taraftan toplumsal mahrumiyetler, eğilim olarak kilise tarzı organizasyonlara yol açarken; fizyolojik mahrumiyetler, kültürleri davet eder.

Konu ile ilgili teorilerden başka bir grup, mahrumiyeti birincil öge olarak görmez; bunun yerine onlar, toplumda yer alan gruplar arasındaki yapısal gerginliklerle ilgilenir. Eğer aralarında ortak görüşler varsa ve aynı bakış açısına sahip bireyleri harekete geçirmede başarılı olabiliyorsa, toplumun kontrolünün engellemeyeceği varsayımıyla yeni gruplaşmalar ortaya çıkabilir. Gruba katılma noktasında üç kademeli bir şema varsayılmaktadır: 1. İç güçlere dayalı faktörler (ihtiyaçlar ve güdüler), 2. Birbirine kaynaştırmayı sağlayacak benzer ihtiyaçlara sahip bireyler arasında iletişim kurma ve 3. Gruba katılma süreci (yükümlülük). Curt Dahlgren, bu tarz teorileri İsveç'te Maranatha Hareketinin doğuşu ile ilgili araştırmasında, uygulamaya koymuştur. Gruplaşma, 1960'lı yılların başında Pantkot Hareketi ile birlikte kendini göstermiş ve ilerleyen yıllarla yaygınlık kazanmıştır. Bu gelişmede, konu ile ilgili televizyonlarda gerçekleştirilen programlar ile inanca dayalı iyileşmeye yönelik beklenti nedeniyle tıbbî yardımın kesilmesi sonucunda ortaya çıkan ölümler, etkili olmuştur. Sonraları bu gruplaşma kırılmıştır.

Gruba katılım ve bütünleşmenin nasıl gerçekleştiğine yönelik bir araştırma, Luther P. Gerlach ile Virginia H.Hine'ye ait konu ile ilgili tasvirlerdir. Onlar bu süreci, yedi aşamaya ayırırlar: 1. İlk temas, genellikle cadde üzerinde, arkadaş çevresinde ya da benzeri ortamlarda kendiliğinden ortaya çıkar. 2. Mezhep üyeleri, belirli ihtiyaç ve amaçlara karşı yeni adayın bilincini uyandırarak ilgisini çekmeye çalışırlar. Hayatın anlamı, geçmiş hareketlerin ruhanî başarısızlığı, ana-baba kuşağının aşırı azalması gibi, genellikle çoğu insanın kabul edebilece-

ği hususlar, bu noktada örnek olarak verilebilir. 3. Takip eden bu aşamada, adayın üzerinde olumlu duygusal bağlara yol açmak için, grubun olumlu özellikleri, mümkün olduğunca güçlü bir şekilde ön plana çıkarılır. 4. aşamayı bilim adamları, eski kimliği terk etmeye yönelik karar aşaması olarak tanımlarlar. Böylece amacı 5. aşama olarak kabul edilen ve hedefi, bir şekilde geriye dönüşü imkansız kılan “köprüleri yakma” tarzında bir çözüm ortaya çıkar. Sembolik bir alış veriş tarzındaki bu gelişmeyle birey, grubun değerli bir üyesi olur ve tam anlamıyla yeni yerine uygun bir vaziyet alır. Bu süreçte açık bir itiraf, bir şahadet, bir vaftiz ya da ruhsal vaftiz, bir dua yada benzer bir takım törenler gündeme gelebilir. Böyle bir törenle birey, eski hayata ve eski arkadaşlara veda eder ve artık kendini sadece yeni grubun topluluğuna adar. 6. İtiraf daha da güç kazanır ve böylece 7. aşamada grup, yeni üyesini aktif olarak destekler. Bir hareketin üyelerinden talepleri ne kadar yüksek ise, üyelerin grup ile bağları, o ölçüde sıkı olmalıdır. Bunun dışında grubun sahip olduğu görüş, toplumun görüşünden ciddi anlamda farklıysa, o takdirde grup, üyelerini kaybetmemek için onlarla daha yoğun bir bağlılık kurmalıdır. Bu nedenle belirli durumlarda, beyin yıkamaya dayalı bir gruba dahil olma süreci gündeme gelebilir. Robert Lifton, böyle yoğun bir gruba dahil olma süreci tasvir etmiştir. O, çevre kontrolünün tutarlılığına ve “mistik manipülasyon” a dikkat çekmiştir. Buna göre adaya, kendisinin sır dolu, muhtemelen tanrısal bir seçimle dünyada özel bir görev üstlenmiş özel bir gruba dahil olduğu hissettirilir. Lifton ayrıca bu tür hareketlerde, öğretinin saflığına, mutlak gerçekliğe sarılmışlığa ve bireysel ihtiyaçlar karşısında öğretiyeye öncelik tanımaya dayalı, yüksek taleplerin söz konusu olduğundan bahseder. Otorite ya da emir gücü, hareketin tümüne aittir. Burada seçkinlik, zaman zaman sadece kendi grubun varlığıyla sınırlandırılacak ölçüde özelleştirilir. Bunun dışındaki her şey, tabiri caizse görünüşten ibarettir ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yok edilmesi gereken kötülük alanına aittir. Kendini seçkin kabul eden bu tarz dinî hareketler, kriminal suçlara ve genelin kabul etmeyeceği davranış şekillerine yol açmaktadır.

Yukarıda dile getirilen grup psikolojisi sürecinin, nispeten yumuşatılmış formlarda, toplumumuz dahilindeki bütün gruplar için de söz konusu olduğu, burada dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırf bu sürecin bireylerin kendi güdülerine karşı aşırı kullanımı, nahoş olarak görülür. Bu noktada, daha önce bahsi geçtiği üzere 1979’da zor durumda kaldığı için toplu intiharı seçen Guyana Mezhebi hatırlanmalıdır.

Tapma ya da tapınma ile ilgili tecrübelerin kutsanması ve yüceltilmesi konusunda çeşitli dinî hareketlerde, birbirinden farklı yöntemler söz konusudur.

Bunları kabaca üç gruba ayırmak mümkündür: 1. **Ritsel-mistik** (kutsama), 2. **Rasyonel-anlaşılır** (öğretim ve vaaz) ve 3. **Karizmatik-ikna** (ateşli vaazlar, kerametler, dil ucu konuşmaları vs.). Birinci grup tecrübeler, genellikle sakramentler ve ibadetler aracılığıyla yüce (aşkın) bir tecrübeye ulaşmanın hedeflendiği büyük kiliselerde görülür. Bu kategori, örneğin Roma-Katolik Kilisesi ile Yunan-Ortodoks Kilisesi tarafından temsil edilmektedir. İkinci grup için Protestan- Luteryan Kilisesi ile öğretim ve vaazı merkez alan diğer cemaatler, en güzel örneği teşkil eder. Bu anlayışta aklî deliller ya da en azından bu yöndeki çabalar kanıtlanmaya çalışılır. Üçüncü grup, karizmatik öğeleri ön plana çıkaran mezhepler ile Protestan hareketlerce temsil edilmektedir. Pantkot Hareketi, muhtevasında yoğun ikna çabası ve karizma aracılığıyla dinî tecrübeler hedefleyen tipik bir harekettir. Bu hareket şimdi 80 yaşındadır* ve ilk yöntemler elbette ciddi anlamda silikleşmiştir. Ancak buna karşılık, dramatik etkiler gittikçe idealize edilmektedir.

İkna iletişimi (Überredungskommunikation), çeşitli şekillerde gözükebilir. Bu tür iletişim, bireyin kişisel yeteneklerini göz ardı ederek bilgiyi işlemeye yöneldiği zaman, **niyete** ve **propagandaya** yaklaşır. Sıradan içselleştirme ile propaganda etkileri arasında tam anlamıyla keskin sınırlar yoktur. Her ikisi de genel olarak aynı sosyal-psikolojik mekanizmaları kullanır. Propaganda bunu, açıktan açığa yapar ve bireyleri, kişisel fark gözetmeksizin etkilemek ister. Yani, yönlendirmeyi hedefler. Propagandanın başarılı olabilmesi için, duygusal mesajların yoğun olarak kullanımını ve belirli şeylerin düzenli olarak tekrarını eşit oranda içermesi gerekir. Buna ilave olarak o, bireysel derinleşmelere izin vermeksizin genel geçer değer sistemiyle ve dinleyicinin tecrübeleriyle bağlantı kurmalıdır. Ayrıca, her şey için yalnızca tek bir doğru cevabın var olduğunu ortaya koymalıdır ve kurtuluş için bu cevabın tek imkan olduğuna bireyi inandırmalıdır. Kitle etkileri (dinî alaylar, gösteriler), ilahi ve müzik, ikna iletişimini büyük ölçüde güçlendirebilir. Büyük uyanış organizasyonlarında, genellikle bu tarz iletişim örnekleri gündeme gelir. Patkot konferanslarıyla bağlantılı olarak büyük organizasyonlara yönelik gerçekleştirilen bir araştırma, böyle örnekleri gün yüzüne çıkarmıştır.

İkna iletişiminin etkisi, güçlü bir otoriteye sahip kişilerce uygulandığı takdirde, çoğu zaman daha büyük olur. Bu durum, genellikle zengin ilişkilere sahip insanlara ya da dinî hayatın bir şekilde idealize edildiği ülkelere nispet edilir. Avrupa için Amerika, çoğu zaman böyle bir konuma sahiptir. Halkta ortaya

* 1990 itibari ile (Çev.).

çıkan ön beklentiler, olumlu bir ön bilgi yığınıyla beslenir. Lider karakterli kişilikler, günümüz hızlı kitle iletişimi aracılığıyla kısa zamanda güçlü bir otoriter yapıya ulaşırlar. Papa Johannes Paul II. ve zaman zaman protestanlaştırma amaçlı yolculuklar düzenleyen ünlü Amerikalı vaiz Billy Graham, böyle kişiliklere örnek gösterilebilir. Bunlar, genellikle uzun zamanda ve gerektiği şekilde hazırlanırlar. Sürü haline gelen insanlar, daha önceden olumlu bir yaklaşım besledikleri ve beklentiler yönelttikleri toplantılarda yer alırlar. Sözü edilen toplantının mesajına ve karakterine kendini hazırlayanlar, elbette bundan faydalanırlar. Ancak, bu uzun süreçte dinî topluluğa çok az yeni üye kazandırılmaktadır. Finlandiya'da Niilo Yli-Vainio, 1970'li yılların sonlarında benzer bir otoriteye ulaşmıştı. Düzenlediği toplantılar, kendisine dokunan insanların aynı anda kısa süreli olarak bayılıp yere düşmesi nedeniyle, oldukça ilgi çekiyordu. Bu garip olgu, o zamanlar bizim İskandinav çevresi için henüz çok yeni idi. Oysa diğer vaizlere göre o, tanrısal bir lütuf olarak bahşedilmişti. Anglosakson çevresinde söz konusu fenomen, en geç 18. Yüzyılda meydana gelen büyük uyanış hareketinden beri tanınmış olmalıdır. Dokunmak suretiyle yere düşme, ön beklentinin ve o andaki duygusal yüklenmenin büyük bir rol oynadığı telkine dayalı bir fenomen olarak yorumlanabilir.

Gruba katılma süreci iyi işliyorsaa, bireyin üyeliği mevcut gruba sıkıca bağlanır. Buna göre birey, çoğu durumlarda kimlik duygusu yaşar ve grubun tayin ettiği rolü ciddiyetle üstlenir. Bu sosyal-psikolojik vakıa, kendisini bireyde tam anlamıyla oluşturmuş dinî bir yapının gelişimi olarak da tanımlamaktadır. Grup içerisinde iken grubun normları ve idealleri içselleştirilebilirse, sinir sisteminde yeni tecrübeler ve güçlü davranış modellerinden oluşmuş bir yapı ortaya çıkar. Böyle bir yapı içerisinde ortaya çıkan küçük işaretler, hakikî ve büyük tecrübeler yol açabilir. Birey, ancak vaazlarda, ilahilerde ve ayinlerde güncellik kazanabilecek hatırlama materyaline sahiptir. Bir başkası konuştuğu ya da ilâhi söylediği zaman, geçmiş dinî yaşantılar hatırlanır ve güncellenir. Bu noktada en azından olgunlaşmış insanlar ve yaşlılar, çoğu zaman anlam tecrübesine ulaşır ve mutluluk duyar. Böylece dinî hareketlerin niçin aynı konulara ve dinî güdülere odaklandığı açıkça anlaşılır. Tebliğde ve vaazlarda, bu tarz tekrarlar sıkça görülür. Bunlar, cemaate yeni katılan üyeye pek anlaşılır gelmeyebilir, fakat sadakat adına onun için küçümsenemeyecek derecede büyük bir anlam ve duygusal bir ağırlık arz eder.

Hjalmar Sundén, grup kimliği ve iletişiminin olumlu yönlerini tasvir etmiştir. Gordon Wilhelm Allport burada, **sosyal teşvikten (social facilitation)** söz eder. Bunun tersi, şaşkınlığa ve korkuya yol açan, **güçsüz**

dinî yapıdır. Dinî gruplaşmalar, özellikle hidayet, dil ucu konuşması v.b. gibi idealize edilmiş tecrübe modelleri aracılığıyla, sır sahiplerinin anlamlı kabul ettikleri bir dizi tecrübelerle yol açar. Buna karşılık zayıf bir eğitime dayalı bir dinî yapıyla dışarıda duran birey, bu noktada sadece anlamsız ve kontrolsüz yansımalar görebilir